

Оформлення вироку в частині вирішення цивільного позову про компенсацію моральної шкоди

*Роботу виконано на кафедрі кримінального права
та процесу ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті розглянуто стан виконання судами законодавства про оформлення вироку в частині вирішення питання про компенсацію моральної шкоди. Виявлено негативні та позитивні моменти. Проведено їх аналіз та наведено рекомендації щодо вдосконалення судової практики.

Ключові слова: кримінальний процес, вирок, цивільний позов.

Крикунов А. В. Оформление приговора в части решения гражданского иска о компенсации морального ущерба. В статье рассматривается состояние исполнения судами законодательства об оформлении приговора в части решения вопроса о компенсации морального ущерба. Определены позитивные и негативные моменты. Проведён их анализ и даны рекомендации по усовершенствованию судебной практики.

Ключевые слова: уголовный процесс, приговор, гражданский иск.

Krykunov A. V. Registration of Sentence in Part of Civil Action About Compensation of Moral Damage. In the article the state of execution by the courts of legislation about registration of sentence in part of decision of question about compensation of moral damage is considered. Explored negative and positive moments. Their analysis is conducted and resulted in recommendations about improvement of juridical practice.

Key words: criminal process, sentence, civil action.

Постановка наукової проблеми та її значення. Істотних особливостей оформлення вироку в частині вирішення долі цивільного позову про компенсацію моральної шкоди, заподіяної злочином, кримінально-процесуальне законодавство не передбачає. Однак, як показала судова практика, певні проблеми все ж виникають. Ідеться про складнощі, з якими стикаються судді при викладенні висновку про необхідність відмови чи задоволення цивільного позову про компенсацію моральної шкоди в межах описово-мотивувальної частини вироку. Про це свідчать дані, наведені М. І. Гошовським, О. П. Кучинською. Так, в 11,3 % вироків судді не навели підстав задоволення чи відмови позову, у 37 % – не вказали, у чому виражається моральна шкода потерпілого [1, 46]. Тому з огляду на незаперечне положення про законність, обґрунтованість, справедливість рішень судової влади юридична наука повинна дослідити дану негативну тенденцію і запропонувати ефективні рекомендації щодо її подолання.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Коло наукових досліджень цієї проблеми є незначним. Загалом і зокрема її у своїх працях торкалися В. Т. Нор, А. Г. Мазалов, М. І. Гошовський, О. П. Кучинська, О. Назарчук, Г. Чанишева, А. Фадєєнко. Більшу увагу особливостям вирішення та оформлення питання про компенсацію моральної шкоди приділив Верховний Суд України в постановках Пленуму, узагальненнях судової практики.

Завданням дослідження ми вважаємо вивчення законодавства, судової практики, юридичної літератури в частині оформлення рішення суду щодо вирішення цивільного позову про компенсацію моральної шкоди; виявлення недоліків, дискусійних підходів; виклад та обґрунтування власної позиції з порушених проблем, формулювання на цій основі рекомендацій щодо подолання проблем практики оформлення вироків у відповідній частині.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Верховний Суд України, науковці одноставні в тому, що в будь-якому випадку суд повинен мотивувати висновок про заподіяння чи відсутність страждань, обсяг компенсації потерпілому [2, 149; 3, 25; 4, 40]. Верховний Суд України зауважив, що інколи, відмовляючи в задоволенні вимог про компенсацію моральної шкоди, суди вказують на її відсутність, посилаючися на обставини, які фактично не під-

тверджують цей висновок [5, 9]. Суди інколи не мотивують або недостатньо переконливо й обґрунтовано мотивують часткове задоволення цивільного позову про компенсацію моральної шкоди, що стає предметом скарг потерпілих та засуджених. На підтвердження цього зауваження наведено такий приклад. Потерпіла Ф. заявила цивільний позов про компенсацію моральної шкоди, що заподіяна легким тілесним ушкодженням та образою, на суму 1000 грн. Кіцманський суд Чернівецької області задовольнив вимогу в розмірі 200 грн, не вказавши мотивів такого рішення. Найвища судова інстанція скасувала вирок у частині вирішення цивільного позову, оскільки не були враховані обставини справи, не зазначено, який вид відшкодування стягувався [6, 35]. Цей та багато інших прикладів суперечать абзацу 3 пункту 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4, згідно з яким суд повинен навести мотиви рішення про розмір відшкодування моральних збитків. Виявлено багато випадків немотивованого часткового задоволення вимог потерпілих про компенсацію моральної шкоди [7, 8]. Свого часу Верховний Суд України вказав, що суди широко застосовували право зменшувати розмір компенсації через скрутний матеріальний стан підсудного, але вони не завжди зазначали у вирокі, які обставини свідчать про це [9, 38]. У цей час при ухваленні вироку такого рішення суд прийняти не може. Адже чинний Цивільний кодекс України в частині 4 статті 1193 встановив, що неможливе зменшення розміру відшкодування залежно від її матеріального становища, якщо причиною шкоди є вчинення злочину.

Не можна визнати обґрунтованим і вирок, у якому вказано, що цивільний позов потерпілої М. О. Г. підлягає повному задоволенню, оскільки суд не виключає, що через тілесні ушкодження їй були заподіяні фізичні та моральні страждання, порушений душевний стан, що в грошовому вираженні складає суму, не менш як 200 грн. Таке формулювання заслуговує критичної оцінки, адже з нього можна зробити висновок, що в судді не сформувався категоричне внутрішнє переконання щодо підставності вимог та розміру задоволення. В окремих вироках судді при обґрунтуванні розміру судової компенсації моральної шкоди посилалися на тяжкість злочину, особу підсудного, відсутність умислу, проведене лікування, обставини кримінальної справи [10]. Навряд чи ці обставини мають прямий зв'язок із обґрунтуванням рішення про компенсацію моральної шкоди.

Варто навести і кілька прикладів належно обґрунтованих вироків. Зокрема, суд указав, що задовольняє цивільний позов про компенсацію моральної шкоди частково, оскільки в судовому розгляді були підтверджені заподіяння потерпілому фізичних страждань, приниження, митарства та незручностей, причиною яких є злочинні дії підсудного. Суд указав, що вважає заявлений розмір компенсації в 1500 грн надмірним і присудив у користь позивача 595 грн. У підтвердження висновків суд послався на показання потерпілого, свідків, медичні довідки. Належно мотивовано вирок у частині покладення на ВАТ "Г." обов'язку сплатити компенсацію моральної шкоди в обсязі 2500 грн. Суддя у вирокі вказав, що вважає за необхідне таким способом частково задовольнити цивільний позов С. І. М., якій було заподіяно моральну шкоду злочинними діями працівника ВАТ "Г.". При оцінці розміру достатньої компенсації було враховано характер завданих страждань, заподіяння тілесних ушкоджень середньої тяжкості, похилий вік, тривале перебування в лікарні, вимушене звільнення з роботи.

В інших ситуаціях судді не обґрунтовують свої висновки посиланням на докази. Крім того, вони практично не вказують норм матеріального права, згідно з якими вирішують цивільний позов про компенсацію моральної шкоди. Зокрема, лише у двох вищенаведених вироках, які використані нами як взірцеві, були посилання на норми Цивільного кодексу України. У цьому сенсі актуальною є позиція професора В. Т. Нора: суд в описово-мотивувальній частині вироку повинен посылатися на матеріальний закон, на підставі якого вирішено цивільний позов. Адже правильна кваліфікація характеру порушених відносин та норм-регуляторів має суттєве значення для належного захисту обох сторін спору [11, 72].

Такий незадовільний стан спонукає до висловлення рекомендацій щодо форми, структури та змісту тих елементів описово-мотивувальної та резолютивної частин вироку, які присвячені вирішенню цивільного позову про компенсацію моральної шкоди по суті. Зокрема, в описово-мотивувальній частині повинна зазначатися наявність цивільного позову про компенсацію моральної шкоди, розмір позовних вимог та доводи позивача, визнання чи сутність заперечень відповідача за

позовом. Після цього слід викласти встановлені обставини, які мають значення для вирішення спору, їх юридичну оцінку, а також оцінку відповідних доказів. У її межах суд повинен пояснити, чому відповідний доказ визнано чи відхилено.

У разі сформування внутрішнього переконання про відсутність моральної шкоди чи права на її компенсацію суд повинен мотивувати висновок про відмову в задоволенні позову, залишення його без розгляду. При незгоді із висновком експерта-психолога про наявність психічної травми суддя повинен викласти мотиви своєї оцінки. Якщо ж суд визнає, що цивільний позов підлягає задоволенню (частковому чи повному), то він повинен указати, яким діям заподіяно страждання позивачеві, охарактеризувати глибину моральної шкоди, її форми та прояви, дійсні потреби потерпілого, інші значущі обставини та навести відповідні докази. Оцінюючи розмір заявленого цивільного позову про компенсацію моральної шкоди необґрунтовано високим, суд має обґрунтувати, чому він дійшов такого висновку, які обставини та докази враховував. При зменшенні розміру достатньої компенсації у зв'язку із провокуючою чи аморальною поведінкою потерпілого, що обумовила вчинення злочину, добровільною компенсацією моральної шкоди в описово-мотивувальній частині вироку слід відобразити вплив цих обставин. Відповідно, у разі наявності кількох цивільних позовів компенсацію моральної шкоди суддя повинен сформулювати мотиви своїх висновків щодо кожного з них.

В описово-мотивувальній частині також має наводитися норма матеріального закону, оскільки, згідно з роз'ясненням (тлумаченням) Пленуму Верховного Суду України, посилання на судову практику робити не можна, адже вони не є джерелами права у вітчизняній правовій системі.

Недосконалість викладу вирішення по суті цивільного позову про компенсацію моральної шкоди досить часто зустрічається і в резолютивній частині вироку. Так, суди не завжди індивідуалізують міру захисту. Йдеться про випадки ухвалення рішень на користь кількох цивільних позивачів без зазначення, у якій частині рішення стосується кожного з них. Так, суд зобов'язав підсудних сплатити позивачам К. С. К. та К. З. В. 6000 грн, компенсації моральної шкоди. Суд у цій справі слушно вказав на солідарну майнову відповідальність підсудних, однак не дав зрозуміти, яка частина присудженої суми належить кожній потерпілій.

Аналогічним недоліком резолютивної частини є об'єднане задоволення майнових вимог позивача, без указівки розміру відшкодування збитків та компенсації моральної шкоди. Прикладами подібного недоліку є зобов'язання сплатити потерпілому Ю. І. В. 5471 грн матеріальної та моральної шкоди, стягнути в користь потерпілого К. Т. Р. 4385 грн відшкодування шкоди.

Якщо в описово-мотивувальній частині вироку суд наведе конкретний розмір компенсації моральної шкоди, який він вважає адекватним завданню стражданням, то саме цей показник повинен указуватися в резолютивній частині. Цей недолік ілюструє такий приклад. В описово-мотивувальній частині вироку суд навів розрахунок розміру компенсації моральної шкоди. На підставі статті 440-1 раніше чинного Цивільного кодексу України компенсація була визначена в обсязі п'яти мінімальних заробітних плат. Суд урахував, що цей показник з 1 липня 2000 р. повинен становити 118 грн і вказав в описово-мотивувальній частині вироку про достатність компенсації у 590 грн. Проте при викладі резолютивної частини суд зобов'язав підсудного сплатити 595 грн компенсації моральної шкоди.

Резолютивна частина вироку, у якій йдеться про задоволення цивільного позову про компенсацію моральної шкоди, повинна бути викладена так, аби не виникало сумнівів щодо уповноваженого та зобов'язаного суб'єкта, суми грошової компенсації, порядку її стягнення (одноразово чи періодичними платежами). Якщо до майнової відповідальності за позовом притягується кілька осіб, суд повинен визначити, на кого з підсудних покладається солідарна відповідальність, а на кого – часткова, та в якому розмірі. Аналогічно має бути вказано, яка сума повинна стягуватися на користь кожного цивільного позивача. При частковому задоволенні позову в резолютивній частині обов'язково повинна міститися вказівка про відмову в іншій частині вимог [12, 153].

Усі вищенаведені зауваження і рекомендації базуються та зорієнтовані на фактично домінуючу в судовій практиці грошову форму компенсації моральної шкоди. Однак потенційно компенсація можлива не лише у формі сплати грошових коштів. Тому варто розглянути особливості оформлення вироку в разі використання судом негрошової матеріальної компенсації.

Якщо суд зобов'яже відповідача передати цивільному позивачеві майно натурою, то потрібно вказати його вартість. Саме цією оцінкою і буде керуватися державний виконавець у випадку відсутності присудженого майна або невиконання вироку без поважних причин. У межах цієї форми компенсації моральної шкоди можливе також зобов'язання відповідача вчинити певну дію, яка має на меті пом'якшити страждання потерпілого. Відповідно, резолютивна частина вироку повинна містити вказівку конкретних дій та суб'єкта, на чию користь відповідач за цивільним позовом повинен їх виконати, а також строку виконання юридичного обов'язку. Суд може вказати, що у випадку невиконання цього припису протягом установленого судом строку позивач вправі виконати цю дію за рахунок відповідача з наступним стягненням понесених витрат. Якщо дії можуть бути вчинені тільки відповідачем або позивач бажає обов'язкової особистої участі правопорушника в загладуванні моральної шкоди, то суд установлює у вироку обов'язковий строк їх виконання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У будь-якому випадку суд повинен мотивувати висновок про заподіяння чи відсутність страждань, обсяг компенсації потерпілому.

В описово-мотивувальній частині повинна зазначатися наявність цивільного позову про компенсацію моральної шкоди, розмір позовних вимог та доводи позивача, визнання чи сутність заперечень відповідача за позовом. Після цього слід викласти встановлені обставини, які мають значення для вирішення спору, їх юридичну оцінку, а також оцінку відповідних доказів. У її межах суд повинен пояснити, чому відповідний доказ визнано чи відхилено.

У разі сформування внутрішнього переконання про відсутність моральної шкоди чи права на її компенсацію суд повинен мотивувати висновок про відмову в задоволенні позову, залишення його без розгляду. При незгоді з висновком експерта-психолога про наявність психічної травми суддя повинен викласти мотиви своєї оцінки. Якщо ж суд визнає, що цивільний позов підлягає задоволенню (частковому чи повному), то він повинен вказати, яким діянням заподіяно страждання позивачеві, охарактеризувати глибину моральної шкоди, її форми і прояви, дійсні потреби потерпілого, інші значущі обставини та навести відповідні докази. Суд в описово-мотивувальній частині вироку повинен посилається на матеріальний закон, на підставі якого вирішено цивільний позов.

Резолютивна частина вироку, у якій ідеться про задоволення цивільного позову про компенсацію моральної шкоди, повинна бути викладена так, аби не виникало сумнівів щодо уповноваженого та зобов'язаного суб'єкта, форми та розміру компенсації, порядку її стягнення.

Література

1. Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М. І. Гошовський, О. П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 192 с.
2. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995–1998). Правові позиції щодо розгляду судами окремих категорій цивільних справ / відп. ред. П. І. Шевчук. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 272 с.
3. Назарчук О. Проблеми відшкодування моральної шкоди в судовій практиці / О. Назарчук // Економіка. Фінанси. Право. – 1998. – № 1. – С. 7–31.
4. Чанишева Г. Справи за позовами про захист честі, гідності та ділової репутації до засобів масової інформації (окремі питання) / Г. Чанишева, А. Фадєєнко // Право України. – 1999. – № 2. – С. 36–40.
5. Узагальнення практики розгляду судами справ про відшкодування моральної шкоди : арх. Верховного Суду України. – К. : [б. в.], 1997. – 20 с.
6. Застосування кримінально-процесуального законодавства, що передбачає захист прав потерпілого (за матеріалами узагальнення судової практики) // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – № 1 (11). – С. 25–36.
7. Архів Місцевого суду Галицького району м. Львова. Справа № 1-14/99.
8. Архів Місцевого суду Залізничного району м. Львова. Справа № 1-832/97.
9. Практика розгляду в кримінальному судочинстві позовів про компенсацію моральної шкоди, заподіяної злочинцем // Вісник Верховного Суду України. – 2000. – № 4 (20). – С. 29–40.
10. Архів Місцевого суду Франківського району м. Львова. Справа № 1-102/99.
11. Нор В. Т. Удосконалення правового регулювання захисту майнових прав та інтересів потерпілих від злочину радянським кримінально-процесуальним законом / В. Т. Нор // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юрид. – Л., 1991. – Вип. 29. – С. 65–74.
12. Мазалов А. Г. Гражданский иск в уголовном процессе / А. Г. Мазалов. – М. : Юрид. лит., 1967. – 200 с.

Статтю подано до редколегії
13.09.2010 р.